

Оригинални научни рад
Примљен: 24. јуна 2023.
Прихваћен: 27. октобра 2023.
УДК 821.163.41'04.09
10.46630/phm.16.2024.17

Милош Н. Павловић*

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Департман за историју

Докторанд

<https://orcid.org/0009-0002-5550-222X>

РЕЦЕПЦИЈА ЗАНЕМАРЕНЕ СВЕТОСТИ: КУЛТ СТЕФАНА ПРВОВЕНЧАНОГ У СРПСКОЈ ЦРКВЕНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XIII – XV ВЕКА

Будући да један број питања која су отворена проучавањем светитељског култа краља Стефана Првовенчаног нису до данас у потпуности решена, ми смо у овом раду кренули од уверења да је потребно истражити рецепцију његовог светитељског култа у делима српске црквене књижевности од XIII до XV века. У раду су најпре сагледани досадашњи научни резултати који су дотакли један део ове тематике. Потом је истраживање заокружено на осталим изворима који до сада нису били предмет научног испитивања, односно тема је обухваћена у континуитету српске средњовековне литературе. На појединим местима понуђена су нова тумачења. У раду се показује, на основу анализе изворних података, да је култ светог краља Стефана Првовенчаног у српској црквеној књижевности изграђиван само у Доментијановом *Жиџију Свеѿоѿа Саве*. Код Теодосија Хиландарца, Стефан Првовенчани је доживљаван као светитељ, али није књижевно стваран његов култ. Каснији аутори краља Стефан Првовенчаног нису доживљавали као светитеља.

Кључне речи: Стефан Првовенчани, Свети Сава, култ, житије, служба, Доментијан, Теодосије, Данило Други, Данилови Настављачи

Акрибични истраживачки напори српске медијевистике током последње две деценије успешно су обрадили бројна питања повезана са тематиком владарске светости у историји династије Немањића,¹ али упркос томе, питања која се плету око светитељског култа краља Стефана Првовенчаног још увек нису у потпуности решена. Уз то су још и неке фундаменталне дилеме дуго биле отворене. Било је нејасно, најпре, да ли је овај владар уопште канонизован? И уколико јесте, када се то догодило? Какве су околности пратиле његову канонизацију? На крају, још увек није утврђено зашто првом немањићком краљу светитељски култ није довршен пратећим литерарним елементима, то јест писањем *Службе* и *Жиџија* у 13. веку?

Вероватно захваљујући оваквом недостатку основних богослужбених текстова посвећених његовом култу, нису ни научници показивали велико интересовање за бављење овом вишеслојном темом. Ипак, недавно је учињен покушај да се реконструише процес канонизације краља Стефана Првовенчаног, као и да се

1 m.pavlovic-16744@filfak.ni.ac.rs

MARJANOVIĆ-DUŠANIĆ 2007 (са прегледом старије литературе); POPOVIĆ 2010; POPOVIĆ 2013; ĐEKIĆ 2018; ĐEKIĆ 2019. Од старијих радова не треба занемарити пионирску студију Леонтија Павловића: PAVLOVIĆ 1965.

одговори на важно питање зашто његов светитељски култ није довршен писањем *Службе и Житија*.² Несумњиви допринос ових радова јесте откриће да је култ Стефана Првовенчаног формиран после његове смрти и то залагањем Светога Саве.³ Остала питања остају још увек отворена.⁴

У покушају да се нека од ових тема затвори нама се чини да је важно истражити однос према краљу Стефану Првовенчаном у хагиографској литератури српског средњег века. То би нам могло помоћи да се приближимо разумевању неких проблема његовог култа.⁵ У оваквом истраживачком процесу, сматрамо да не треба изгубити из вида чињеницу да сви подаци које знамо о формирању култа Стефана Првовенчаног, долазе до нас захваљујући писању двојице хиландарских јеромонаха, Доментијана и Теодосија. Зато ћемо покушати да најпре у њиховим делима истражимо да ли је он прослављен као светитељ, а потом да сагледамо какав је однос према његовој светости у потоњим делима српске црквене књижевности.⁶ Верујемо да ће резултати до којих ћемо доћи у истраживању овако насловљене теме осветлити једну страну ове сложене проблематике и олакшати потоње покушаје да се дође до коначних одговора на стара питања.

Према ономе што се може прочитати у Доментијановом *Житију Светио-
*иа Саве** очигледно је да за њега светитељство краља Стефана Првовенчаног није спорно.⁷ Да Доментијан исказује поштовање према Стефану Првовенчаном као светитељу, јасно је већ из његове чувене лексичке конструкције по којој су Свети Симеон, Свети Сава и Стефан Првовенчани слика (икона) Свете Тројице на земљи (KAŠANIN 1990: 163).⁸ Ова чувена карактеристика Доментијановог *Житија*

2 Да је Стефан Првовенчани проглашен за светитеља после смрти показала је Д. Поповић, која је понудила и реконструкцију процеса његове канонизације (POPOVIĆ 2013). Питањем недостатка литерарних елемената култа Стефана Првовенчаног бавио се Ђ. Ђекић (ЃЕКИЋ 2019).

3 POPOVIĆ 2013, 579. Још је Леонтије Павловић наслутио да је култ Стефана Првовенчаног постојао у XIII веку, међутим без дубљих сазнања о садржини и историјату култа (PAVLOVIĆ 1965: 56).

4 Чланак професора Ђорђа Ђекића који смо поменули ипак не даје одговор на ово питање (ЃЕКИЋ 2019). Такође, морамо приметити да овај чланак није прецизно насловљен. На првом месту, овакав наслов имплицира да Стефану Првовенчаном није никада написано *Житије*, а јесте од стране патријарха Пајсија Јањевца у 17. веку. Требало је да аутор овако формулисани наслов смести у хронолошки оквир средњег века. На другом месту, овакав наслов наговештава да ће у чланку бити дат одговор, који ипак изостаје.

5 Краљу Стефану Првовенчаном посвећен је зборник *Стефан Првовенчани и његово доба* који садржи радове настале поводом конференције одржане у част великог јубилеја осам векова од крунисања овог владара. За нашу тему занимљив је чланак Љиљане Јухас Георгиевске која доноси анализу књижевног лика овог краља у литератури 13. века, међутим без осврта на проблеме култа (JUHAS GEORGIEVSKA 2020: 429-445).

6 Синтагму „српска црквена књижевност“ као синоним за семантичку конструкцију „стара српска књижевност“ (или „средњовековна српска књижевност“) којом се најчешће именује српско литерарно стваралаштво у средњем веку, употребљавамо следујући убедљивој аргументацији професора Драгише Бојовића којом је овакво именовање најстарије српске литературе оправдао, в. BOJOVIĆ 2002. Такође, види наслов значајне монографије истог аутора и укратко поновљену аргументацију: BOJOVIĆ 2003, 5.

7 Ово је непобитно утврдио Ђ. Ђекић (2018). Међутим, он није истраживање проширио на остала дела српске црквене књижевности како би сагледао однос према светости Стефана Првовенчаног у континуитету српске средњовековне литературе, што ми намеравамо да учинимо.

8 О овом концепту исцрпно и убедљиво пише: ЃЕКИЋ 2018. Међутим, што се тиче овог значајног чланка за разумевање Доментијанове богате библијске типологије, морамо такође кри-

Светиоѿа Саве на најјаснији начин показује да је за њега и Стефан Првовенчани био светитељ, јер он његов култ литерарно придружује поштованим светитељским култовима Светог Симеона Мироточивог и Светога Саве.

Будући да се овом проблематиком већ бавио Ђ. Ђекић, као што смо навели, онда ћемо укратко поновити његове закључке, уместо да заузимамо простор понављањем већ анализираних Доментијанових цитата: показавши убедљиво да је у Доментијановом *Житију Светиоѿа Саве* краљ Стефан Првовенчани прослављен као светитељ и то кроз литерарни концепт „свештено тројице“, професор Ђекић потом открива да ову идеју Доментијан напушта у *Житију Светиоѿа Симеона* и тада развија култ „свештено двојице“, који ће бити литерарно обogaћен и довршен у богатом опусу Теодосија Хиландарца.⁹ То је посебно занимљиво, јер нам показује да је Доментијан краља Стефана Првовенчаног прославио у *Житију Светиоѿа Саве*, али не и у свом каснијем делу *Житију Светиоѿа Симеона*.¹⁰

Са друге стране, каснији писац и могући Доментијанов ученик Теодосије Хиландарац пише другачије. Једина ситуација у којој он говори о светитељству Стефана Првовенчаног јесте када описује *elevatio* и *translatio* његових моштију, па ћемо од тога почети.¹¹ За разлику од Доментијана он нам јасно каже да се све то догодило: *о сѿомену браѿа својеѿа ѿрвовенчаноѿа краља Сѿефана*, дакле на дан када се Стефан Првовенчани упокојио и то је вероватно била прва годишњица његове смрти.¹² Тада је Свети Сава сазвао сабор епископа, игумана и других угледних цр-

тички прокоментарисати наслов, као што смо већ учинили са претходним насловом истог аутора. Неправилно је семантичко решење дато у наслову: „Идеја Свете Тројице“, зато што Доментијан не заступа никакву „идеју Свете Тројице“ јер је „Света Тројица“ име Бога познато после новозаветног Откривења, те стога не може бити „идеја“ у Доментијановом опусу. У његовом делу се ова идеја, може слободно назвати: „идеја свештено тројице“, термин који аутор такође користи. Професор Ђекић управо ову тему истражује у свом чланку, идеју по којој су Стефан Немања, Свети Сава и Стефан Првовенчани *ѿри свеѿила Боѿом изабрана*, како каже Доментијан. Синтагма „култ свете тројице“ би се могла прихватити само написана малим словима, али ми ипак сматрамо, неопходним инсистирање на семантичком облику „свештене тројице“, како би се направила потребна дистинкција између Божијег имена и здруженог култа тројице поменутих светитеља. Било би довољно да је чланак насловљен само другим делом целокупног решења: „Три светила Богом изабрана“, али не „у делу Доментијана“, већ је требало прецизније рећи „у Доментијановом Житију Светога Саве“, зато што је ову тематику аутор истраживао само у првом Доментијановом делу, што уосталом и сам наводи (2018: 287). Ишчитавањем чланка може се приметити да аутор паралелно и неодлучно користи оба термина, неправилно их користећи као синониме (нетачни: „Идеја Свете Тројице“; и тачни: „идеја свештено тројице“).

9 ĐEKIĆ 2018: 287.

10 Ђ. Ђекић износи мишљење да су култни списи посвећени краљу Стефану Првовенчаном свесно и намерно избегавани (2018: 279; 2019: 272).

11 Разлози због којих је Стефан Првовенчани сахрањен у Студеници, а потом пренешен у своју задужбину Жичу исцрпно су проучени. Закључци ових истраживања упућују на могућност да су ове задужбине првенствено имале фунерарну функцију, али је та одлука касније промењена намером Светога Саве да Студеница добије улогу династичке гробнице, а да Жича постане крунидбена црква у којој ће се вршити крунисања српских краљева над моштима првог светог краља и где ће се обављати хиротоније архиепископа, будући да је то била и катедрална црква српске архиепископије (POPOVIĆ, POPOVIĆ 2014: 347-349). Такође у Жичи су Стефанове мошти биле придружене другим великим хришћанским светињама као највећа национална светиња, о томе види детаљно: POPOVIĆ 2016: 133-143.

12 У средњем веку је било уобичајено да се покојничково тело сахрани у привремени гроб, а потом

квених личности, они су отворили гроб: *Ой̄кривши гроб у коме беше йоложен, нађе свей̄е мош̄ти њејове целе и неразрушиве, и сви су се веселили блајоухању, а нису се нимало йодавали жалос̄ти* (TEODOSIJE 1988a: 229-230). То је изазвало велику радост присутних.

Теодосије као што видимо недвосмислено открива светост Стефана Првовенчаног описујући његове мошти за које чак вели, допуњујући Доментијана, да су *блајоухале*, то јест миомирисале.¹³ Потом је извршена свечана транслација мошти у Жичу: *И ой̄ет̄и свей̄у и дожас̄твену службу о йреносу свей̄их њејових мош̄тију свршивши, и одбаривши ниш̄те за њејов с̄йомен, и довољно ујос̄тивши све у Архиепископ̄ији, ой̄йуст̄и свакоја својој кући* (TEODOSIJE 1988a: 230). Очигледно је ово био црквени сабор који је сазван ради разматрања питања канонизације краља Стефана Првовенчаног. У присуству учесника сабора отворен је гроб покојника, када су се уверили у његову светост, извршили су пренос моштију. Изгледа чак и да је постојала *Служба йреноса мош̄тију* Светога краља Стефана Првовенчаног, која је служена у Жичи после транслације.

О овој служби не зна се ништа више, али би постојање овакве службе било питање за посебно истраживање. Довољно је на овом месту нагласити да уколико се у овом цитату заиста ради о служби написаној Стефану Првовенчаном, то би значило да је краљу Стефану Првовенчаном после канонизације култ био литургијски заокружен, ако при том знамо да је служба, а не житије основни култни спис (TRIFUNOVIĆ 1990: 61; REĐER 2008: 6). Дакле, написана је *Служба йреноса мош̄тију*, извршена је њихова свечана транслација и мошти су приказане у Жичи, на овим елементима (визуелним и литерарним) је његов светитељски култ формиран у време Светога Саве.

Према томе, да резимирамо, под условом да је заиста постојала *Служба йреноса мош̄тију С̄йефана Првовенчаног* (а нема разлога да у то сумњамо), онда се поуздано може рећи да је његовом култу написан основни култни текст.¹⁴ Стога не би било потребе да се разлози траже на другој страни као што су чинили поједини аутори.¹⁵ Не би били тачни ни закључци Д. Поповић да су култу Стефана Првовенчаног „недостајали пратећи хагиографско-литургијски састави“, као и да је његов култ изграђен „по другачијем поступку“ (POPOVIĆ 2013: 581).¹⁶

пренесе у коначни, при том је пренос обично вршен на прву годишњицу смрти, тако је било и у српској средини (MARKOVIĆ 2009: 14-15).

13 Више о поетици чуда у српској црквеној књижевности види инструктивно поглавље са истоименим насловом у: VOJOVIĆ 2019: 13-23.

14 Смиља Марјановић Душанић не сумња да се овде ради о *Служби йреноса мош̄тију* и сматра њено писање устаљеном праксом која прати транслацију (2017: 240).

15 Нпр. ĐEKIĆ 2019.

16 Посебно је збуњујућа претпоставка Д. Поповић, која тумачећи поменути Теодосијеву реченицу у којој помиње службу Стефану Првовенчаном, износи мишљење да су то биле почетне стихире посвећене светоме као део припремног прослављања, па их назива: „заметни облици службе светом краљу“, а затим у наставку каже: „непобитна је чињеница да том приликом култ није у потпуности заокружен, будући да је изостала његова хагиографско-литургијска компонента, то јест, житије и служба“ (2013: 579). Мало даље она опет каже да иако је постојало нетљено тело светог краља, ипак нису постојали уобичајени литерарни састави, што је према њој показатељ: „флексибилности српске култне праксе, то јест могућности постојања различитих облика и варијанти свечаног прослављања“ (2013: 581). Дакле, она закључује да иако нису написани пратећи књижевни састави,

У богатом химнографском опусу Теодосија Хиландарца није било простора за прославу култа Стефана Првовенчаног, већ искључиво Светих Симеона и Саве (TEODOSIJE 1988b: 41-263). Сва ова дела посвећена су култовима Светог Симеона и Светог Саве и здруженом култу штовања њих двојице, тзв. култу „свештене двојице“. Теодосије је написао и најважније дело у прослављању култа „свештене двојице“ - *Похвалу Свештеном Симеону и Свештеном Сави*. Ови текстови су доказ да је српска црквена и државна елита афирмисала култ „свештене двојице“, а да је култ „свештене тројице“ напуштен. Тешко би било одговорити на питања која се намећу због чега је било тако, зашто је занемарен култ светог краља Стефана Првовенчаног у тој мери да њему чак није написано житије у средњем веку? То би била питања за посебно истраживање.

Тренутно у оквиру теме којом се бавимо важно је откриће да је Стефан Првовенчани био светитељ за Теодосија Хиландарца и да је његовом делу као светитељ и поменут.¹⁷ Можемо додатно рећи да он није прослављен у Теодосијевим делима као у Доментијановом *Житију Свештеном Сави*, али јесте поменут као свети краљ и ту нема спора. На основу онога што до данас знамо о Теодосију можемо само претпоставити да он једноставно није стварао култ Стефана Првовенчаног, већ је имао задатак да напише дела посвећена искључиво култу „свештено двојице“.

У том смислу желимо да изнесемо и следеће запажање: Ђ. Ђекић је цитирао Теодосијеву реченицу на коју до сада није била скренута пажња у науци: *Али сада није дозвољено похвалама венце њлесити Стефану* (TEODOSIJE 1988: 191).¹⁸ Професор Ђекић иако исправно увиђа да Теодосије признаје светост Стефана Првовенчаног,¹⁹ ипак тумачењем овог цитата жели да покаже да је постојао изванредан став званичне државне политике према светости Стефана Првовенчаног. Он закључује да је Теодосијево *Житије Свештеном Сави* имало задатак да промени поглед и на Стефана Првовенчаног, као и да афирмише култ „свештено двојице“. Такође он своје мишљење о Теодосијевом „негативном“ ставу према светости Стефана Првовенчаног повезује са Теодосијевом латинофобијом (ЂЕКИЋ 2019: 279-282).²⁰

Стефану Првовенчаном је култ формиран захваљујући постојању неповредивог тела. Она превиђа преимућство службе над житијем приликом изградње светачког култа и онда заборавља да би ти „заметни облици службе“ могли управо бити „недостајући“ литерарни елемент светитељског култа краља Стефана Првовенчаног, тачније служба њему посвећена. Више о служби као жанру српске црквене књижевности: BOGDANOVIĆ 1991: 80-83; NAUMOV 2009: 29-43. Додајмо и то да нас додатно збуњује лексика којом се поменута ауторка користи када неколико пута говорећи о моштима светог краља Стефана Првовенчаног као синоним за придеве „неповредиве“ или „нетљене“ користи атрибут „балсамоване“ (POPOVIĆ 2013: 578, 579), будући да овај појам нема никаквог корена нити смисла у православној духовној традицији. И у другим радовима исте ауторке можемо недвосмислено прочитати да она између ових готово антиномичних појмова, дакле, мошти светитеља са једне стране и балсамованих лешева са друге стране, ставља знак једнакости и користи их као синониме (POPOVIĆ 2006: 28, 30, 31, 37, 39, 81, 265, 266, 268).

17 Да Теодосије назива краља Стефана Првовенчаног светим први је запазио Л. Павловић, при том сматрајући да Доментијан то не чини (PAVLOVIĆ 1965: 52).

18 Упореди: ЂЕКИЋ 2019: 279-282.

19 „Теодосије не оспорава светост краља Стефана Првовенчаног, монаха Симона, али њу много суптилније и блаже истиче него што то чини Доментијан“ (ЂЕКИЋ 2019: 279).

20 Теодосијева тзв. „латинофобија“ била је предмет поновног разматрања у мом чланку (PAVLOVIĆ 2020: 503-513).

Нама се чини да није потребно пренаглашавати значај овог Теодосијевог цитата и сматрамо да је писац оваквом игром речи (*венце ѿлесѿи Сѿефану*: венац = Стефан) желео да каже да сада није време ни место за похвалу Стефана Првовенчаног, већ Светога Саве коме пише житије. Стога предлажемо овакво уздржано тумачење да-тог цитата.

Наглашени цитат ћемо боље разумети у контексту композиције текста. Овом цитату претходи фабула у којој Стефан добија писмо од брата Саве које треба однети на гроб Светог Симеона како би поново потекло миро. Стефан ће пролити много суза читајући ово писмо и онда одлази на очев гроб, где је наредио да се служи свеноћно бденије. Том приликом игуман манастира био је задивљен његовом побожношћу и застидео се што он у манастиру себе није усавршио у тако дубокој вери као краљ Стефан у *свѿиу раѿиујући*. При том писац радњу развија на такав начин да готово у свакој следећој реченици литерарно појачава опис Стефанове побожности, ових неколико страница заиста истичу виртуозност Теодосијеве литерарне даровитости. Потом се цела прича завршава чувеним пасусом у коме Теодосије похваљује Стефана као вештог и храброг војника, као вештог гуслара, као покајника, као милосрдног владара и мудрог познаваоца Светог писма. Па тек онда Теодосије каже: *Али сада није дозвољено ѿохвалама венце ѿлесѿи Сѿефану. Да настѿавимо ѿричање*. И онда наставља о чуду које ће се догодити са обновом изливања мира. После описа ових догађаја следи нова фабула о Савином одласку у Nikeју и добијању Аутокефалије.

Дакле, када се поменути цитат на који је професор Ђекић скренуо пажњу сагледа у контексту композиције текста, сматрамо да писац нема никакву намеру да укаже на одређене политичке околности које забрањују да се пише о светости Стефана Првовенчаног, већ да се само ради о литерарном решењу писца да после наглашене похвале Стефану, то казивање изненада прекине како би се вратио главној теми приче, а то је удружена сарадња Светог Саве и Светога Симеона. Тиме је ову тему још интензивније нагласио. Нека врста „Похвале“ Стефану и њен изненадни прекид је књижевна вештина писца, којом се послужио да изгради „Похвалу Стефану Првовенчаном“, као дигресију у причи о Савиној молитви Светом Симеону за поновним изливањем мира из његовог гроба.

Дакле, можемо закључити да Теодосије поштује Стефана Првовенчаног као светитеља, али да свесно не пише о његовим светачким моћима, јер је његов ауторски циљ да хагиографски опише и афирмише култ „свештене двојице“, тј. здруженог штовања Светих Симеона и Саве.

После Теодосија своје књижевно дело писао је Свети архиепископ Данило II. У свом знаменитом *Зборнику* он помиње Стефана Првовенчаног на више места. Најпре у Уводу као: *Преосвећеној ѿрвовенчаном краља Сѿефана* (DANILO DRUGI: 43), набрајајући владаре и архиепископе које ће у свом делу похвалити од Светога Симеона па до Стефана Душана. Његова намера била је да напише сва ова житија, али га је смрт у томе омела, те су *Зборник* довршили његови ученици. Израз *Преосвећеној* уноси забуну у разумевање смисла.²¹ Он је уобичајен за помињање црквених великодостојника, тачније реч *ѿреосвешѿени* (*ѿреосвећени*) коришћена је само

21 Придев *Преосвећени* исти писац користи и као епитет уз име светог краља Драгутина (Данило II 1988: 76).

као атрибут уз титулу српског архиепископа, током немањићког периода и касније до краја српског средњег века. Док се реч *всеосвешћени* у исто време употребљавала као квалификатив уз чинове епископа и митрополита, негде за време кнеза Лазара почела се губити та разлика.²² Такође и наш чувени филолог Ђура Даничић ову реч везује само за епископа, а никако за световну личност.²³ Можемо претпоставити да је поменути реч овде употребљена у вези са монашким крајем живота Стефана Првовенчаног. Може се прихватити као исказ поштовања према светом човеку, али свакако не можемо говорити о прослављању краљевог култа.

Следећи помен краља Стефана Првовенчаног је на почетку житија краља Уроша I где писац набраја славне претке свога јунака: *Друџоја сина његова Стефана првовенчаноја краља, од која изниклоше доброхвалне и многоразличне иране, као добромислини цветиови, украшени и исцунуени Духом Светиим* (DANILO DRUGI: 46). Потом у наслову *Житија краља Милутина* каже се: *И унука првовенчаноја краља Стефана* (DANILO DRUGI: 109). Дакле, краљ Стефан Првовенчани фигурира у делу архиепископа Данила II као узорни предак својих јунака и он редовно наглашава значај тога. Чак је у наслову *Житија краља Милутина* било неопходно то нагласити, заједно са именима Стефана Немање и краља Уроша I. Међутим, не можемо говорити о томе да је Стефан Првовенчани овде слављен као светитељ Цркве или да уопште постоји његов светитељски култ у овом књижевном делу.

Тога нема ни на следећем месту када је краљ Стефан Првовенчани поменути у једној молитви, којом се краљ Милутин молио Господу да добије часног архиепископа: *И као јосјодину светом моме ирародишелу првовенчаном краљу Стефану ишелородноја браћа иросвешћника српској земљи кир-Саву*, који је био толико велики светитељ да он: *Светиим својим молишвама и себи и њему исходи небеско царство* (DANILO DRUGI: 143). У овој реченици видимо уверење да је Стефан Првовенчани задобио спасење, али чак не својом заслугом, већ молитвама светог архиепископа Саве I. Рекло би се чак да за краља Милутина, према писцу житија, његов деда Стефан Првовенчани ипак није светитељ, већ владар чију су душу спасиле молитве Светога Саве.

У опусу Данилових настављача Стефан Првовенчани се помиње само на једном месту и то узгред, због чуда које је Свети Сава учинио убивши молитвом Стрезу.²⁴ Тиме се показује да је Сава светитељ који штити Стефана, али он нема светитељску харизму. Ову молитву упућује Богу краљ Стефан Дечански за помоћ од бугарског напада (NASTAVLJAČI 1989: 42).

Са друге стране, занимљиво је да у опусу Данилових настављача срећемо развијено штовање култа „свештено двојице“, Светога Симеона и Светога Саве, који се на више места заједнички помињу у молитвама и призивају у помоћ (NASTAVLJAČI 1989: 47, 53, 67, 70). Међутим, евидентно је да Стефану Првовенча-

22 О томе расправља и доноси корисне закључке: BOJOVIĆ 2009: 47, напомена 10.

23 Тачније Ђ. Даничић наводи следеће синтагме са употребом овог атрибута као примере: *ирео-свешћени црнорисци, иреосвешћени храм, иреосвешћеној архиепискоја, иреосвешћеној Саву, иреосвешћеним иаиријархом и иреосвешћени митрополиј* (DANIČIĆ 1975: 498).

24 О загонетној смрти обласног господара Стрезу у огледалу предања и историографије писао сам два пута, једном са сарадницима, а други пут самостално (MILOŠEVIĆ, PAVLOVIĆ, ĐEKIĆ 2017; PAVLOVIĆ 2019).

ном нема места међу овим светитељима, нити се од њега очекује било какво небеско заступништво, као да се то подразумева. Он се не прославља међу потомцима као свети покровитељ краљевске власти, једноставно његов светитељски култ као да не постоји. Делује вероватно да се разлози налазе у политичкој идеологији краља Милутина, за чије потребе је формиран и наглашаван култ „свештене двојице“ у књижевности, дипломатици и фрескосликарству.²⁵

У литератури 15. века краљ Стефан Првовенчани помињан је успут, а никада у контексту прослављања његове светитељске харизме.²⁶

Литерарна обнова и потпуна манифестација овог култа оствариће се руком и пером патријарха Пајсија Јањевца (1614-1647) који ће 1629. године написати *Житије* и *Службу* светом краљу Стефану Првовенчаном, односно преподобном монаху Симону, после свечаног обретења његових моштију, које се догодило у манастиру Сопоћани.

Стога, можемо на крају закључити, да је култ краља Стефана Првовенчаног литерарно изграђиван у Доментијановом *Житију Светиога Саве*, удружен са култима Светих Симеона и Саве, као један од чланова сабора „свештене тројице“. Већ у Доментијановом *Житију Светиога Симеона* овај култ не постоји, јер се промовише култ „свештене двојице“, Светих Симеона и Саве као небеских заступника српског отачаства и његових владара из династије Немањића. Код Теодосија Хиландарца показали смо да је Стефан Првовенчани доживљаван као светитељ, али није књижевно грађен његов култ, већ искључиво култ „свештене двојице“, као кључни циљ Теодосијевог стваралаштва. Код каснијих аутора култ светог краља Стефана Првовенчаног није литерарно грађен, већ се име овог владара помиње увек у другом контексту.²⁷

Као изазов науци остаје да се дође до убедљивих одговара на питања зашто краљев култ није живео у културним текстовима српског средњег века? Зашто њему није написано *Житије* и пуна *Служба* током 13. века? Уопште, да се дају прецизни одговори на комплексно и амбивалентно штовање светог краља Стефана Првовенчаног у српским средњовековним изворима. Надамо се да је овај чланак осветлио један део стазе којом ће се кретати будућа истраживања.

Цитирана литература

BOGDANOVIĆ 1991: BOGDANOVIĆ, Dimitrije. *Istorija stare srpske književnosti*. Beograd:

25 У Милутиновом идеолошком програму важну улогу је играо здружени култ Светог Симеона и Светога Саве о чијим сложеним манифестацијама, поглавито кроз призму дипломатичке грађе, убедљиво пише: Марјановић Душанић 2004: 235-250.

26 Ради се о житију деспота Стефана Лазаревића, где је поменут само успут у измишљеној генеалогии по којој Немањићи воде порекло од римског цара Лиқинија (KONSTANTIN FILOZOF 1989: 82).

27 Морамо указати на један научни чланак који прилично исцрпно и убедљиво расветљава занимљиву тематику прозелитских тенденција римокатоличке цркве према краљу Стефану Првовенчаном. Аутор је анализирао неколико дела римокатоличких теолога из 19. века, који су краља Стефана Првовенчаног описивали као римокатоличког краља, верног и оданог папи. Међу овим делима аутор издваја два од посебног значаја, а једно од њих представља, што је у вези са нашом темом посебно занимљиво, римокатоличко житије-биографију краља Стефана Првовенчаног (STOJKOVSKI 2017).

- Srpska književna zadruga, 1991. [orig.] БОГДАНОВИЋ, Димитрије. Историја старе српске књижевности. Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- ВОЈОВИЋ 2002: ВОЈОВИЋ, Драгиша. "Идеје србистике и наставни програм старе српске књижевности", у *Дело Петра Милосављевића и србистика*, приредио Слободан Костић. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2002: 316-322. (orig.) БОЈОВИЋ, Драгиша. „Идеје србистике и наставни програм старе српске књижевности“, у *Дело Петра Милосављевића и србистика*, прир. Слободан Костић, Косовска Митровица: Филозофски факултет 2002: 316-322.
- ВОЈОВИЋ 2003: ВОЈОВИЋ, Драгиша, Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност. Ниш-Косовска Митровица, 2003. (orig.) БОЈОВИЋ, Драгиша. Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност, Ниш-Косовска Митровица, 2003.
- ВОЈОВИЋ 2009: ВОЈОВИЋ, Драгиша. Развивање свитка – прилози из историје. Београд-Ниш: Ars libri и Центар за црквене студије, 2009. (orig.) БОЈОВИЋ, Драгиша. Развивање свитка – прилози из историје. Београд-Ниш: Ars libri и Центар за црквене студије, 2009.
- ВОЈОВИЋ 2019: ВОЈОВИЋ, Драгиша. Српска књижевност и Свето предање. Истраживања рецепције библијске и светоотачке књижевности. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства, 2019. (orig.) БОЈОВИЋ, Драгиша. Српска књижевност и Свето предање. Истраживања рецепције библијске и светоотачке књижевности. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства 2019.
- DANIČIĆ 1975: DANIČIĆ, Đura. Rječnik iz književnih starina srpskih, dio prvi, L-P, fototipija iz 1863-1864. Godine, Beograd 1975. (orig.) ДАНИЧИЋ, Ђура, *Рјечник из књижевних старина српских*, дио први, Л-П, фототипија из 1863-1864. године, Београд 1975.
- ЂЕКИЋ 2018: ЂЕКИЋ, Ђорђе. Идеја Свете Тројице – „Три светила Богом изабрана“ у делу Доментијана, Ваштина 45. Приштина-Лепосавић 2018, 277-290. (orig.) ЂЕКИЋ, Ђорђе. Идеја Свете Тројице – „Три светила Богом изабрана“ у делу Доментијана. Баштина 45, Приштина – Лепосавић 2018, 277-290.
- ЂЕКИЋ 2019а: ЂЕКИЋ, Ђорђе. „Зашто Стефан Првовенчани нема своје житије?“. Ваштина 48, Приштина-Лепосавић 2019, 269-284. (orig.) ЂЕКИЋ, Ђорђе. „Зашто Стефан Првовенчани нема своје житије?“ Баштина 48, Приштина – Лепосавић 2019, 269-284.
- JUHAS GEORGIEVSKA 2020: JUHAS GEORGIEVSKA, Ljiljana. „Stefan Prvovenčani u viđenju srpskih pisaca XIII veka“, у *Stefan Prvovenčani i njegovo doba*, ur. I. Komatina, Beograd 2020, 429-445. (orig.) ЈУХАС ГЕОРГИЈЕВСКА, Љиљана. „Стефан Првовенчани у виђењу српских писаца XIII века“, у *Стефан Првовенчани и његово доба*, ур. И. Коматиња, Београд 2020, 429-445.
- KAŠANIN 1990: KAŠANIN, Milan. Srpska književnost u srednjem veku, drugo izdanje. Beograd: Prosveta, 1990; КАШАНИН, Милан. Српска књижевност у средњем веку, друго издање. Београд: Просвета, 1990.
- MARJANOVIĆ DUŠANIĆ 2004: MARJANOVIĆ DUŠANIĆ, Smilja. „Molitve svetih Simeona i Save u vladarskom programu kralja Milutina“. ZRVI 41 (2004), 235-250. (orig.) МАРЈАНОВИЋ ДУШАНИЋ, Смиља. „Молитве светих Симеона и Саве у владарском програму краља Милутина“, ЗРВИ 41 (2004), 235-250.
- MARJANOVIĆ DUŠANIĆ 2004: MARJANOVIĆ DUŠANIĆ, Smilja. Sveti kralj – kult Stefana Dečanskog. Beograd: Klio 2007. (orig.) МАРЈАНОВИЋ ДУШАНИЋ, Смиља. *Свети краљ – култ Стефана Дечанског*, Београд: Клио, 2007.

- MARKOVIĆ 2009: MARKOVIĆ, Miodrag. Prvo putovanje Svetog Save u Palestinu i njegov značaj za srpsku srednjovekovnu umetnost. Beograd: Vizantološki institut SANU, 2009. (orig.)
- МАРКОВИЋ, Миодраг. Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност. Београд: Византолошки институт САНУ, 2009.
- MILOŠEVIĆ, PAVLOVIĆ, ĐEKIĆ 2017: MILOŠEVIĆ, Silvana i Miloš, PAVLOVIĆ i Đorđe, ĐEKIĆ, „Strezova smrt u srpskom predanju“. *Philologia Mediana* 9 (2017), 607-623. (orig.)
- МИЛОШЕВИЋ, Силвана и Милош, ПАВЛОВИЋ и Ђорђе, ЂЕКИЋ. „Стрезова смрт у српском предању“. *Philologia Mediana* 9 (2017), 607-623.
- NAUMOV 2009: NAUMOV, Aleksandar. Staro i novo – studije o književnosti starih Slovena. Niš: Centar za crkvene studije, 2009. (orig.)
- НАУМОВ, Александар. Старо и ново – студије о књижевности старих Словена. Ниш: Центар за црквене студије, 2009.
- PAVLOVIĆ 1965: PAVLOVIĆ, Leontije. Kultovi lica kod Srba i Makedonaca (Istorijsko-etnografska rasprava). Smederevo: Narodni muzej Smederevo 1965. (orig.)
- ПАВЛОВИЋ, Леонтије. Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа). Смедерево: Народни музеј Смедерево 1965.
- PAVLOVIĆ 2019: PAVLOVIĆ, Miloš. “Da li je Strez ubijen u atentatu?”. *Vaština* 48 (2019), 439-452 (orig.)
- ПАВЛОВИЋ, Милош. „Да ли је Стрез убијен у атентату?“. *Баштина* 8 (2019), 439-452.
- PAVLOVIĆ 2020: PAVLOVIĆ, Miloš. „Pravoslavlje i latinska jeres u državno-političkoj ideologiji Teodosija Hilandarca“. *Niš i Vizantija* 19 (2020), 503-513. (orig.)
- ПАВЛОВИЋ, Милош. „Православље и латинска јерес у државно-политичкој идеологији Теодосија Хиландарца“. *Ниш и Византија* 19 (2020), 503-513.
- POPOVIĆ 2006: POPOVIĆ, Danica. Pod okriljem svetosti – kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji. Beograd: SANU, Balkanološki institut, 2006. (orig.)
- ПОПОВИЋ, Даница. Под окриљем светости – култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији. Београд: САНУ, Балканолошки институт, 2006.
- POPOVIĆ 2013: POPOVIĆ, Danica. „Kada je kralj Stefan Prvovenčani uvršten u svetitelje? Prilog proučavanju vladarske „kanonizacije“ u srednjovekovnoj Srbiji, *ZRVI* 50/2, Beograd (2013), 573-584. (orig.)
- ПОПОВИЋ, Даница. „Када је краљ Стефан Првовенчани уврштен у светитеље? Прилог проучавању владарске канонизације“ у средњовековној Србији“, *ЗРВИ* 50/2, Београд 2013, 573-584.
- POPOVIĆ, POPOVIĆ 2014: POPOVIĆ, Danica i Marko, POPOVIĆ. „Funerarna funkcija Spasove crkve u Žiči?“. *Niš i Vizantija* 12 (2014), 347-360. (orig.)
- ПОПОВИЋ, Даница и Марко, ПОПОВИЋ. „Фунерарна функција Спасове цркве у Жичи?“. *Ниш и Византија* 12 (2014), 347-360.
- POPOVIĆ 2016: POPOVIĆ, Danica. „‘Oduhovljena telesna prebivališta Božja’ – relikvije i relikvijari u srednjovekovnoj Srbiji“. *Vizantijsko nasleđe i srpska umetnost II. Sakralna umetnost srpskih zemalja u srednjem veku*, urednici D. Vojvodić i D. Popović, Beograd: Srpski komitet za vizantologiju, JP Službeni glasnik, Vizantološki institut SANU, 2016: 133-143. (orig.)
- ПОПОВИЋ, Даница. „’Одуховљена телесна пребивалишта Божја’ - реликвије и реликвијари у средњовековној Србији“, у: *Византијско наслеђе и српска уметност II. Сакрална уметност српских земаља у средњем веку*, уредници Д. Војводић, Д. Поповић, Београд: Српски комитет за византологију, ЈП Службени гласник, Византолошки институт САНУ, 2016: 133-143.

- REĐEP 2008: REĐEP, Jelka. *Stare srpske biografije – poetika žanra*. Novi Sad: Prometej, 2008. (orig.) РЕЂЕП, Јелка. *Старе српске биографије – поезика жанра*, Нови Сад: Прометеј 2008.
- STOJKOVSKI 2017: STOJKOVSKI, Boris. *Rimokatolička recepcija i Žitije Stefana Prvovenčanog – Svetog Simona. Istorija, kult, prozelitizam. Srpska kraljevstva u srednjem veku*, urednik S. Mišić. Kraljevo: Univerzitet u Beogradu, Univerzitet u Novom Sadu, Univerzitet u Nišu, Grad Kraljevo 2017: 199-214. (orig.) СТОЈКОВСКИ, Борис. *Римокатоличка рецепција и Житије Стефана Првовенчаног – Светог Симона. Историја, култ, прозелитизам. Српска краљевства у средњем веку*, уредник С. Мишић. Краљево: Универзитет у Београду, Универзитет у Новом Саду, Универзитет у Нишу, Град Краљево, 2017: 199-214.

Извори

- DANILO 1988: Danilo Drugi. *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Službe*. Beograd: Prosveta, Srpska književna zadruga, 1988. (orig.) ДАНИЛО ДРУГИ, Животи краљева и архиепископа српских. *Службе*, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1988.
- NASTAVLJAČI 1989: DANILOVI NASTAVLJAČI, Danilov Učenik, drugi nastavljači Danilovog Zbornika. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga 1989 (orig.) ДАНИЛОВИ НАСТАВЉАЧИ, Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1989.
- DOMENTIЈAN 1988: DOMENTIЈAN. *Život Svetoga Save i Svetoga Simeona*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1988. [orig.] ДОМЕНТИЈАН, Живот Светога Саве и Светога Симеона, Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1988.
- KONSTANTIN FILOZOF 1989: *Povest o slovima. Žitije despota Stefana Lazarevića*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1989. (orig.) КОНСТАНТИН ФИЛОЗОФ, Повест о словима. Житије деспота Стефана Лазаревића, Београд 1989,
- TEODOSIJE 1988a: TEODOSIJE. *Žitija*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1988. [orig.] ТЕОДОСИЈЕ. Житија. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1988.
- TEODOSIJE 1988b: TEODOSIJE. *Službe, kanoni i Pohvala*. Beograd: Prosveta i Srpska književna zadruga, 1988. [orig.] ТЕОДОСИЈЕ. Службе, канони и Похвала. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1988.

Miloš N. Pavlović

RECEPTION OF NEGLECTED SACREDNESS: THE CULT OF STEFAN THE FIRST-CROWNED IN SERBIAN CHURCH LITERATURE FROM 13th TO 15th CENTURY

Summary

This paper aims to address the unresolved questions surrounding the cult of Saint King Stefan the First-Crowned. Specifically, it seeks to investigate the reception of his cult in Serbian church literature during the medieval period and will focus on a chronological framework span-

ning from the mid-13th century to the late 15th century. The paper initially examines the prior scientific findings pertaining to specific aspects of this subject matter. Subsequently, the research was conducted using other sources that have not been the subject of scientific research until now. The topic is represented in the continuity observed in Serbian medieval literature. New interpretations were proposed in certain inferences. Based on the analysis of original data, the paper shows that the cult of Saint Stefan the First-Crowned was literary built in Domentijan's *Hagiography of St. Sava*, associated with the cults of St. Simeon and St. Sava, as one of the members of the "Council of the Three Saints". The cult in question has been explicitly discredited in Domentijan's *Hagiography of St. Simeon* since Simeon and Sava were recognized as the "two saints" who hold a celestial role as representatives of Serbia and the Nemanjić dynasty. In the work of Teodosije of Hilandar, it is shown that Stefan the First-Crowned was regarded as a saint, although with a distinct absence of literary development in his religion, unlike the cult of the "two saints," a notable characteristic of Teodosije's creation. The cult of Saint King Stefan the First-Crowned is not a literary fact in subsequent literary sources, but his name is brought up in a different context. Upon the findings in this article, it should be simpler to approach the research of significant dilemmas and unanswered questions regarding the cult of the saint King Stefan the First-Crowned.

Keywords: Stefan the First-Crowned, Saint Sava, cult, hagiography, service, Domentijan, Teodosije, Danilo II, Danilo's disciples